

AQRAR SEKTORUN DAVAMLİ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Daxil olub: 17 may 2023-cü il
Qəbul olunub: 2 iyun 2023-cü il
Received: 17 May 2023
Accepted: 2 June 2023

Nizami İsgəndərli
doktorant, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi aqrar sektorun davamlı inkişaf amillərinin nəzəri-metodoloji problemlərinin təhlili əsasında bu sektorun davamlı inkişafını təmin edəcək elmi-nəzəri və metodoloji vasitələrin, praktik tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqat işi nəzəri təhlil və sintez, sistemli yanaşma və müşahidə kimi tədqiqat üsulları ilə yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatda mürəkkəb iqtisadi-sosial və ekoloji sistem kimi aqrar sektorun davamlı inkişaf amillərinin məzmunu açıqlanır və nəzəri müddəalar irəli sürülür. Tədqiqatın nəticəsində aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx əlaqəli üç komponentin: iqtisadi, sosial və ekoloji amillərin vəhdəti kimi təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar sırasında aqroparkların yaradılması aqrar sektorda istehsalın elmi əsaslarla təşkilinin ən innovativ forması kimi təşviq edilir. Eyni zamanda aqroparklar aqrar sektorun davamlı inkişafının lokomotivi kimi təqdim edilir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri aqrar sektorun alt sistemlərinin davamlı inkişafına dair daha geniş informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti “aqrar sektorun davamlı inkişaf” anlayışının mahiyyəti və məzmununun açılmasından, aqrar sektorun davamlı inkişafının tədqiqində nəzəri və metodoloji yanaşmaların formalaşmasından ibarətdir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, çıxarılan nəzəri nəticələr, təklif edilən metodoloji vasitələr Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və regional orqanlar tərəfindən inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, inkişaf amilləri, iqtisadi-sosial-ekoloji indikatorlar, aqroparklar.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Nizami İsgenderli
Ph.D. student, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Abstract

The main goal of the research is to develop the scientific-theoretical and methodological tools and practical recommendations that will ensure the sustainable development of this sector based on the analysis of the theoretical-methodological problems of the sustainable development factors of the agricultural sector. The research was carried out using methods such as theoretical analysis and synthesis, systematic approach, and observation. In the study, the content of sustainable development factors of the agricultural sector as a complex economic-social and ecological system is explained and theoretical propositions are put forward. As a result of the research, the sustainable development of the agricultural sector is presented as a unity of three closely related components: - economic, social, and environmental factors. Among the reforms carried out in the direction of the sustainable development of the agricultural sector in the Republic of Azerbaijan, the creation of agro parks is promoted as the most innovative form of organizing production in the agricultural sector on a scientific basis. At the same time, agro parks are presented as a locomotive of sustainable development of the agricultural sector. The limitations of the study are that it requires more information on the sustainable development of the subsystems of the agricultural sector. The theoretical and practical importance of the research consists of the discovery of the essence and content of the concept of "sustainable development of the agricultural sector", and the formation of theoretical and methodological approaches in the study of the sustainable development of the agricultural sector. The practical significance of the research is that the theoretical results and proposed methodological tools can be used by the Ministry of Agriculture and regional bodies in developing and implementing development programs.

Keywords: *sustainable development, development factors, economic-social-ecological indicators, agroparks.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Низами Искендерли
докторант, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Резюме

Основной целью исследования является разработка научно-теоретического и методологического инструментария и практических рекомендаций, которые

обеспечат устойчивое развитие аграрного сектора на основе анализа теоретико-методологических проблем факторов устойчивого развития данной отрасли. Исследовательская работа проводилась такими исследовательскими методами, как теоретический анализ и синтез, системный подход и наблюдение. В исследовании разъясняется содержание факторов устойчивого развития аграрного сектора как сложной социально-экономической системы и выдвигаются теоретические положения. В результате исследования устойчивое развитие аграрного сектора представлено как единство трех тесно связанных составляющих: экономических, социальных и экологических факторов. Среди реформ, проводимых в направлении устойчивого развития сельскохозяйственного сектора в Азербайджанской Республике, создание агропарков представлено как наиболее инновационная форма организации производства в сельскохозяйственном секторе на научной основе. При этом агропарки представляются как локомотив устойчивого развития аграрного сектора. Ограничение исследования заключается в том, что оно требует более обширной информации об устойчивом развитии подсистем сельскохозяйственного сектора. Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в раскрытии сущности и содержания понятия “устойчивое развитие аграрного сектора”, формировании теоретико-методологических подходов в изучении устойчивого развития аграрного сектора. Практическая значимость исследования заключается в том, что теоретические результаты и предложенный методический инструментарий могут быть использованы при разработке и реализации программ развития Минсельхоза и региональных органов.

Ключевые слова: *аграрный сектор, устойчивое развитие, социально-экономические и экологические показатели, факторы развития, агропарки.*

Tədqiqatın məzmunu

İqtisadiyyatda dayanıqlı vəziyyətin təmin edilməsi probleminin metodoloji əsaslarının formalaşması uzun tarixə malikdir. Belə ki, eradan əvvəl IV əsrdə Qədim Çinin iqtisadi fikir tarixinə daxil edilmiş “Quanzi” traktatında qeyd edilir ki, “əgər hökmdar çörəyin, pulun, metalların tənzimlənməsi imkanlarını öz əlində saxlasa, o zaman bütün ölkə sabit vəziyyətdə olar. Dövlət məhsulların ucuz olduğu dövrdə ərzaq fondu yaradıb, qiymətlər yüksəldiyi dövrdə xəzinə üçün daha çox gəlir əldə etməlidir” [Bondarenko L. V., 2003]. Traktatda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bu sistemi öz dövrü üçün kifayət qədər aktual hesab edilsə də, bu ideyaların nəzərə alınması bu gün də dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün əsas ola bilər.

Kənd təsərrüfatı insanların rifahına və həyat keyfiyyətinə təsir göstərərək ictimai rifahı və ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən dünya iqtisadiyyatının mühüm və sosial əhəmiyyətli sahəsidir. Kənd təsərrüfatının inkişafı bir çox sənayeləşmiş ölkələrdə iqtisadi artımı sürətləndirir, iş yerlərini, əhali gəlirlərini artırır və milli iqtisadiyyatlar üçün stimullar yaradır [Boettiger, 2017].

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ərzaq kompleksi sahələrinin vəziyyəti, onların səmərəli və dayanıqlı fəaliyyəti ərzaq müstəqilliyinin və iqtisadi təhlükəsizliyin əsas şərtlərindəndir. Çünki milli ərzaq kompleksinin inkişafına diqqət yetirməyən və kifayət qədər ərzaq istehsal etməyən ölkələr digər dövlətlərdən bazar asılılığına düşür. Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi probleminin aktuallığı da bundan irəli gəlir. Aqrar sektorun davamlı inkişafı həm nəzəri, həm də praktik nöqteyi-nəzərdən ölkənin inkişafı üçün strateji vəzifə hesab olunur.

Davamlı kənd təsərrüfatı dayanıqlı inkişaf üçün “2030 Gündəliyinin” mərkəzində dayanır və aclığa son qoyulması istiqamətində ilk böyük təşəbbüsdür. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin (DİM) bir çoxu kənd təsərrüfatına toxunsa da, konsepsiyada 2.4.1 indikatoru tamamilə kənd təsərrüfatına həsr edilmişdir. Kənd təsərrüfatı həm iqtisadi fəaliyyət kimi, həm də dolanışq mənbəyi və ekoloji xidmətlərin təminatçısı və istehlakçısı kimi ümumi inkişafa töhfə verdiyindən “2030 Gündəliyi” bütün sektorları, o cümlədən kənd təsərrüfatını davamlılığın üç ölçüsü: iqtisadi, sosial və ekoloji baxımdan nəzərdən keçilməyi təklif edir [Un.org/sustainable development].

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri “Aclığı sonlandırmaq, ərzaq təhlükəsizliyinə və təkmilləşdirilmiş qidalanmaya nail olmaq və dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq etmək” kimi məsələlərin həllinə yönəldilmişdir. DİM-də qeyd edir ki, “kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı artırılması, qlobal təchizat zəncirinin yaxşılaşdırılması, ərzaq itkilərinin və israfının azaldılması, aclıq və qida çatışmazlığından əziyyət çəkən hər kəsin lazımı qidaya çıxışını təmin etmək üçün daha çox çalışmağa və innovasiyaya ehtiyac vardır” [SDG 2. Knowledge Platform, 2019].

Kənd təsərrüfatına dair elmi ədəbiyyatda və kənd təsərrüfatı praktikasında “davamlı kənd təsərrüfatı” (sustainable agriculture) terminindən geniş istifadə edilsə də, bu günə qədər bu anlayışın elmi tərfi verilməmişdir. Bir çox nəşrlərdə davamlı kənd təsərrüfatı “alternativ əkinçilik” kimi, texnogen sənaye əkinçilik sistemindən maddi və enerji resurslarından minimum istifadə etməklə ekoloji dayanıqlı sistemə keçid: “ekoloji əkinçilik”, “bioloji əkinçilik” və “ekoloji balanslaşdırılmış təsərrüfat” və s. kimi nəzərdən keçirilir. Bütün bu təriflərdə intensiv texnogen sistemdən ekoloji cəhətdən davamlı kənd təsərrüfatı sisteminə keçid əsas yer tutur. Bir sıra alimlər “davamlı kənd təsərrüfatı” termininin çoxşaxəliliyini qeyd edərəkən təkcə təbii sərvətlərin qorunmasını deyil, həm də kənd əhalisi üçün layiqli həyat şəraitinin yaradılmasını nəzərdə tuturlar.

Kənd təsərrüfatı sektoruna münasibətdə “davamlı inkişaf” anlayışı FAO-nun 1996-cı ildə Romada keçirilən sessiyasında qəbul edilmiş materiallarda aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir: “Davamlı kənd təsərrüfatı və Kənd İnkişaf Programının əsas məqsədi ərzaq istehsalının səviyyəsini artırmaq və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün təhsil təşəbbüsləri, iqtisadi innovasiyalardan istifadə, yeni texnologiyaların işlənib hazırlanması, bununla belə insanların, xüsusilə yoxsul qrupların qida məhsullarına olan tələbatının təminatı, əmtəə istehsalının inkişafı, yoxsulluqla mübarizə aparmaq üçün işsizliyin azaldılması və gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi, təbii ehtiyatların idarə edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi dəstəklənməlidir” [FAO].

BMT Ətraf Mühit Programı (UNEP) əməkdaşlarının rəyinə görə davamlı kənd təsərrüfatı aqrar sektorda istehsal tsiklinin elə bir formasıdır ki, bu üsul indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəməklə yanaşı, rentabelliliyə, ətraf mühitin sağlamlığına və sosial-iqtisadi ədalətə zəmanət verir. O, torpağın münbitliyini qorumaq, suların çirklənməsinin qarşısını almaq və biomüxtəlifliyi qorumaq üçün təbiəti təqlid edən üsullara üstünlük verir. Bu, həmçinin DİM və sıfır açlıq təşəbbüsü kimi global məqsədlərə nail olunmasını dəstəkləmək üçün bir yoldur [UNEP.org/ru/nov].

Kənd təsərrüfatı tədqiqatlarında geniş istifadə olunan konsepsiya ətraf mühitə təzyiqi minimuma endirməklə, mövcud əkinçilik sahələrində ərzaq istehsalının artırılması məqsədini qarşıya qoyan davamlı intensivləşdirmədir [Garnett, 2013]. Qısaca olaraq qeyd olunan konsepsiya təbii ehtiyatların həddən artıq istismar edildiyi və qeyri-davamlı şəkildə istifadə edildiyi bir dünyada artmaqda olan global əhalinin qida, yem və enerjiyə artan tələbatının çağırışlarına cavab kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edilir ki, biokütlə istehsalının “intensivləşdirilməsi” üçün səylər bu prosesin davamlı olması üçün düzgün şəkildə təşkil olunmalıdır. Əks halda gələcəkdə qida, yem və enerji istehsal etmək qabiliyyəti zəifləyər və sonradan uğursuzluqla nəticələnə bilər [Caron, 2014; Halberg, 2015].

İ.Q.Uşaçev kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının mahiyyətini iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərin vəhdəti kimi xarakterizə edir. Alim hesab edir ki, bu yanaşma iqtisadi artımı və əhali ehtiyaclarının ödənilmə dərəcəsinin ekoloji tələblərə uyğun şəkildə yüksəldilməsini vahid sosial-təbii sistemdə birləşdirməyə imkan verir [Uşaçev İ.Q., 2006].

Digər rus alimi İ.V.Kurtsev hesab edir ki, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı – istehsal tsiklinin hər bir mərhələsində ehtiyatların müsbət nəticələr baxımından daha yüksək səviyyədə təkrar istehsalı: istehsal, iqtisadi və sosial parametrlər, onların təkmilləşdirilməsi imkanlarının ardıcıl şəkildə artırılması deməkdir [Kurtsev İ.V., 2005].

Bəzi alimlər (İ.P.Boyko) hesab edirlər ki, davamlı inkişaf təhlil edilən göstəricinin səviyyəsindən və ya onun dəyişmə sürətindən asılı olmayaraq istənilən istehsal prosesini

xarakterizə edir. Beləliklə, bir məhsul istehsalı sabit ola bilər, lakin ehtiyacları ödəmək üçün kifayət etməz, əksinə ehtiyaclar ehtiyat və idxal hesabına təmin edilsə də, istehsal böyük dalğalanmalarla qeyri-sabit olacaqdır. Digər alimlər (İ.B.Zaqaytov və P.D.Polovinkin, A.Q.Prudnikov, V.İ.Udoviçenko) hesab edirlər ki, artım tempi ehtiyacların dəyişmə sürəti ilə mütənəsib olmadıqda sektorun davamlı inkişafından danışmaq mümkün deyil [Zaqaytov İ.B və b., 1984].

Nəzəri nöqteyi nəzərdən davamlı kənd təsərrüfatı istehsalı cəmiyyətin tələbatını ödəmək üçün zəruri olan həcmə istehsal artımını təmin etməlidir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası ilə əvvəlki baxışlar və idarəetmə praktikası arasındakı əsas fərqli cəhətlər professorlar Bautin V.M., Kozlov V.V. və başqalarının elmi yaradıcılığında geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Həmmüəlliflər davamlı inkişafı “təbiət-əhali-iqtisadiyyat”, ekologiya, sosial sfera və iqtisadiyyatın qarşılıqlı prosesi kimi nəzərdən keçirmişlər. Bu klassik triada davamlı inkişaf konsepsiyasında təkcə integral məzmun deyil, həm də yeni prioritetləri müəyyən edir [Bautin V.M., Kozlov V.V., 2004]. Davamlı inkişaf proseslərini ekoloji aspektdən tədqiq etmiş iqtisadçı alim Lisenko E.Q. iddia edir ki, kənd təsərrüfatının ekoloji cəhətdən dayanıqlı inkişafının həyata keçirilməsi bir sıra mühüm amillərə kompleks yanaşma əsasında mümkündür. Bunlara kənd təsərrüfatı sahəsində biolojiləşdirmə və ekolojiləşdirmə proseslərinin intensivləşdirilməsi; təbii, texnogen, əmək və digər resurslardan istifadənin differensiallaşdırılması; yüksək məhsuldar və ekoloji cəhətdən davamlı aqrosistemlərin və aqrolandşaftların lahiyələndirilməsi; canlı organizmlərin adaptiv reaksiyalarının idarə edilməsi üzrə tədqiqatların genişləndirilməsi və s. daxildir [Lisenko E.Q., 2000].

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı inkişafı ideyası aşağıdakı konsepsiya ilə bağlıdır:

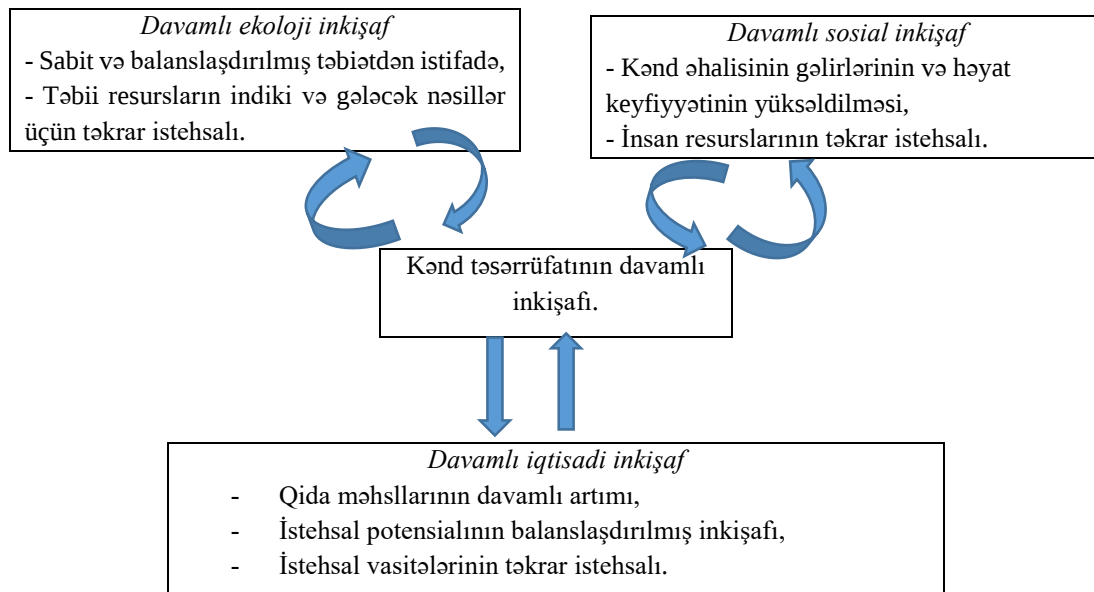
- İqtisadi sistemin davamlılığı iqtisadi münasibətlər sistemini əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır. Onun həyata keçirilməsi qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq iqtisadiyyatın dinamik tarazlı inkişafını təmin edir.

Davamlı inkişafın iqtisadi və ekoloji aspektlərini tədqiq etmiş T.V.Qaniyev qeyd edir ki, dayanıqlı ekoloji və iqtisadi inkişaf: təbii, sosial, ekoloji, iqtisadi və siyasi amilləri indiki və gələcək nəsillərin ehtiyacları ilə uzlaşdıran iqtisadi inkişaf modelidir [Qaniyev Q.V., 1995].

Aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərlə müəyyən edilir. Aqrar sektorun davamlı iqtisadi inkişafının əsas meyarları əhalinin tələbatını ödəmək məqsədi ilə təhlükəsiz ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi, təkrar istehsalın genişləndirilməsinin stimullaşdırılması və s.-dən ibarətdir. Davamlı inkişafın sosial komponentinə kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətinin

yüksəldilməsi, kənd yerlərində demoqrafik və miqrasiya proseslərinin sabitləşməsi və s. daxildir.

Stabil, balanslaşdırılmış təbiətdən istifadə uzunmüddətli perspektivdə kənd təsərrüfatı sistemlərinin dayanıqlığının təmin edilməsi, ətraf mühit keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və təbii ehtiyatların qorunması ilə bağlıdır. Aqrar sektorun davamlı ekoloji inkişafı əkin sahələrinin pisləşməsinin və itkisinin qarşısının alınmasında, torpaqların münbitliyinin artırılmasında müstəsna imkanlara malikdir. Aqrar sektorun davamlı inkişaf konsepsiyası ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, iqtisadi və intellektual resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, kənd sakinlərinin rifahı və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması təbiətin sabit və tarazlı idarə olunması ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Yalnız iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlər tarazlaşdırılırsa, aqrar sektorun davamlı inkişafı uzunmüddətli xarakter ala bilər. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf komponentlərinin sıx qarşılıqlı əlaqəsi şəkil 1-də göstərilmişdir.

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsi

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılığı sektorun və bazar münasibətlərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının təbii-iqlim şəraitindən çox asılılığı, kənd təsərrüfatında intensivləşmə və sənayeləşmə prosesinin natamamlığı, istehsal və sosial infrastrukturun mürəkkəbliyi və zəif inkişafı, məhsuldarlığın və əməkhaqlarının aşağı səviyyədə olması və s. səbəblər bu sektoru milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha az dayanıqlı edir ki, bu da daimi dövlət dəstəyinə ehtiyac yaradır. Ümumiyyətlə, aqrar sektor qeyri-sabit sistem kimi kənar dəstək olmadan özünü

inkişaf etdirə bilməz. Xüsusilə də aran rayonlarında kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu sahəyə dövlət dəstəyinin artırılması, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ətraf mühitin gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılması zərurətə çevrilmişdir. Aqrar sektorun davamlı inkişafı ilk növbədə ilkin istehsal zəncirinin (müəssisə) fəaliyyətindən, sahələrarası və sahədaxili rəqəbsiz əlaqələrdən, təkrar istehsal prosesinin sahələri arasındakı iqtisadi əlaqələrdən asılıdır. Firma, kommersiya təşkilatı səviyyəsində davamlılıq anlayışı adətən onun maliyyə vəziyyəti ilə əks olunur. Belə ki, müasir iqtisadi lüğətdə müəssisə və ya firmaların dayanıqlığı “normal şəraitdə təsərrüfat fəaliyyəti işçilər, digər təşkilatlar və dövlət qarşısındakı bütün öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edən kifayət qədər gəlirə və müvafiq xərclərə malik olan müəssisənin maliyyə vəziyyəti” kimi qeyd edilir.

Fikrimizcə, müəssisənin dayanıqlığının yalnız maliyyə vəziyyəti ilə müəyyən edilməsi səhv yanaşmadır. Çünki bu cür yanaşma istehsal fəaliyyətinin digər əsas amillərini nəzərə almır. Bunlardan ən vacibi isə müəssisənin istehsal və texnoloji potensialı, istehlakçıların tələb etdiyi məhsulları istehsal etmək qabiliyyətinin nəzərə alınmamasıdır. Mütəxəssislərin fikrincə, köhnəlmiş istehsal aparatı və texnologiyalar, yeniliklərə qarşı immuniteti olan insan kapitalı həmişə müəssisənin funksional fəaliyyətinin pozulmasına, onun dayanıqlığının zəifləməsinə səbəb olur.

Tədqiqatçıların əsərlərində müəssisənin iqtisadi davamlılığının bir çox tərifləri verilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar müəssisənin davamlı fəaliyyətini müxtəlif infrastruktur dəyişiklikləri və istehlakçı tələbatının dəyişməsi fonunda məhsulların satış həcmi uzun müddətə sabit saxlamaq və ya artırmaq qabiliyyəti kimi dəyərləndirirlər [Konçaveli A.A., Kolobov İ.N., 2001].

Bir qrup tədqiqatçılar isə hesab edirlər ki, iqtisadi davamlılıq anlayışı müəssisənin mülkiyyətçilərinin maraqlarını və işçilərin sosial-iqtisadi təminatının nəzərə alınmasını, kapitalın sabit dövriyyəsinin təmin edilməsini, mənfəətin qorunub saxlanılmasını və artırılmasını nəzərdə tutur [Oksaniç N.İ., 2004].

Üçüncülər isə hesab edirlər ki, müəssisənin iqtisadi dayanıqlığı onun xarici mühit amillərinin təsirinə ən az itki ilə uyğunlaşması, onun təsirinə, eləcə də daxili stresslərə adekvat cavab vermə qabiliyyətini əks etdirir [Askerov A.A., 2008].

Biz öz tədqiqatlarımızda “inkişaf” və “davamlı inkişaf” anlayışlarının sinonim olma-dıqlarını qəbul edən müəlliflərin mövqeyini bölüşürük.

İnkişaf anlayışı məcburi şərt olaraq sistemin bir vəziyyətdən digərinə keçid, sıçrayışlı keçid dövrlərinin ardıcılığını nəzərdə tutur. Başqa sözlə “inkişaf” nizamlı dövriyyə ilə təkrarlanan proses kimi təqdim olunur. “İnkişaf” zamanı mütəmadi olaraq baş verən böhranlardan fərqli olaraq, “davamlı inkişaf” sistemin bir-biri ilə əlaqəli elementləri: iqtisadiyyat, sosial sfera və ətraf mühit arasında tarazlığın qorunmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, “kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı” üçün onun qeyri-müəyyən müddətə stress faktorlarından yayınması ilə yanaşı, təbii mühiti, istehsal vasitələrini və insan resurslarını təkrar istehsal etmək qabiliyyətinə malik olması zəruridir.

Aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx bağlı olan üç komponentlə - iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərlə müəyyən edilir. Davamlı inkişaf o halda əldə edilir ki, uzun müddət istehsal potensialının, insan resurslarının və təbii mühitin təkrar istehsalı vəhdət və qarşılıqlı əlaqədə təmin olunsun. Kənd təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin davamlı inkişafında dövlətin sosial-iqtisadi və aqrar siyasəti həlledici rol oynayır.

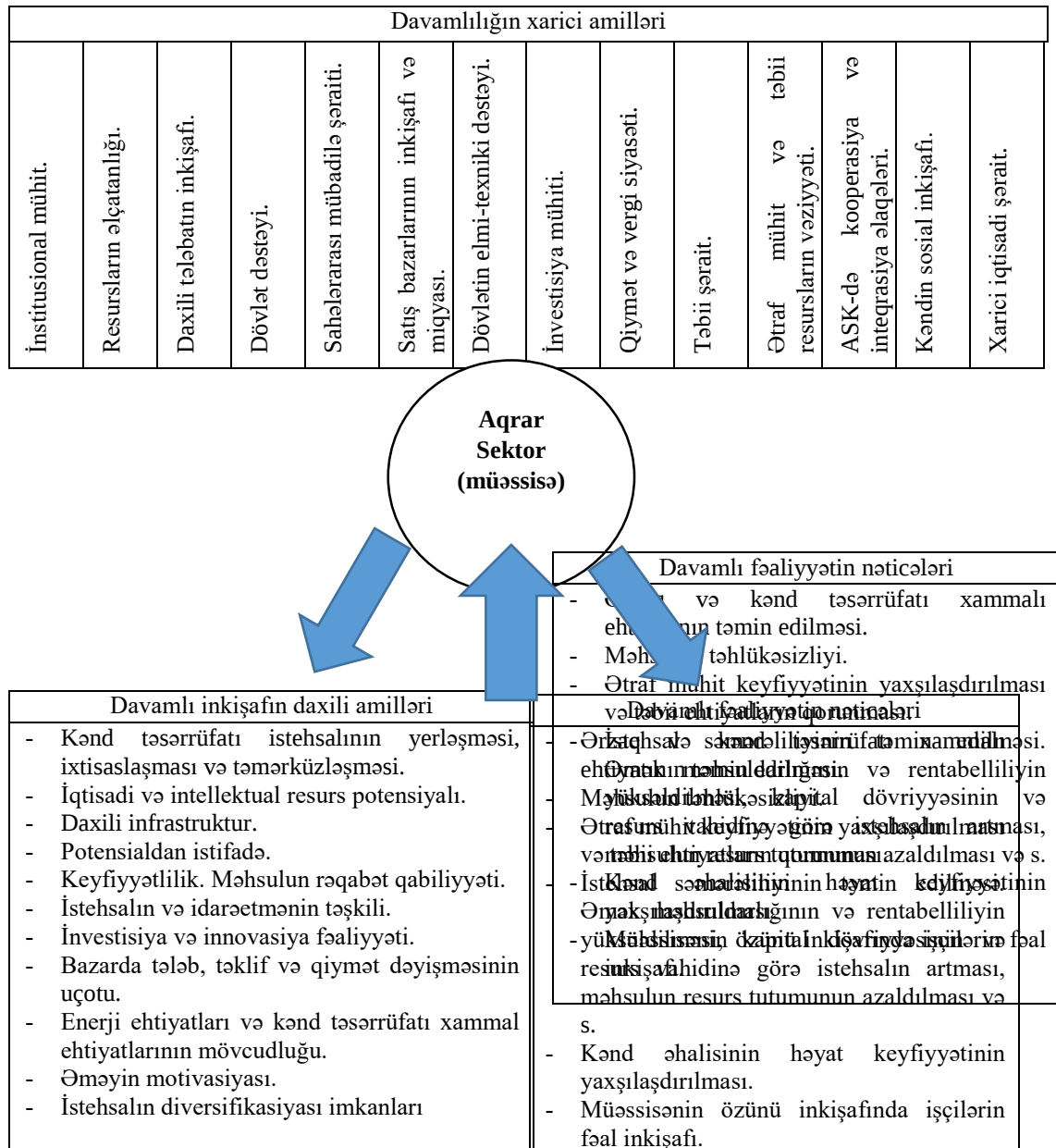
Davamlı inkişaf amilləri

Mürəkkəb, açıq və çoxşaxəli sistem kimi aqrar sektorun davamlı inkişafı bir sıra amillərlə bağlıdır. Aqrar sektorun inkişafının davamlılığını formalaşdıran amillər təsnif edilərkən aşağıdakı müddəalar nəzərə alınmalıdır: aqrar sektorun davamlılığının iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərə bölgüsü məqbul variant hesab edilə bilər; davamlı inkişafa təsir göstərən amilləri xarici və daxili olmaqla iki qrupa bölmək olar (Şəkil 2). Davamlı inkişaf prosesində xarici amillər: institusional mühit; resursların əlçatanlığı; rəqabət mühiti; daxili tələbatın inkişafı (artan daxili tələbat); dövlət dəstəyi; sektorlararası mübadilə şərtləri; satış bazarlarının miqyası və inkişafı; dövlətin elmi-texniki siyasəti; investisiya mühiti; qiymət və vergi siyasəti; təbii şərait; ətraf mühitin və təbii ehtiyatların vəziyyəti; ASK-da kooperasiya və integrasiya əlaqələri; kəndin sosial inkişafı və s. həlledici rol oynayır. Xarici mühit (ətraf mühit) amilləri aqrar sektorun və onun təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün ən mühüm şərt hesab edilir. Xarici mühit amillərinin davamlı inkişafa stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı təsiri ilk növbədə ölkənin sosial-iqtisadi və aqrar siyasətindən asılıdır.

Konkret regionda kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf səviyyəsi - müvafiq aqrar qanunvericiliyin qəbulu və tənzimlənməsi, büdcə təminatının səviyyəsi, kənddə çoxfunksiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması, tədarük olunan maddi resursların bazarı, yerli məhsulların satışına dövlət dəstəyinin olması ilə müəyyən edilir.

Daxili amillərin aqrar sahənin davamlı inkişafına təsiri, resurs potensialından səmərəli istifadə edilməsi və şaxələndirilməsi səviyyəsi, müasir texnologiyaların aqrar sahəyə tətbiqindən baş çıxaran yüksəkixtisaslı idarəetmə komandasının olmasından asılıdır. Kənd təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin davamlı inkişafına həm də kənd təsərrüfatı istehsalının yerli xüsusiyyətlərə uyğun yerləşdirilməsi, ixtisaslaşması və təmərküzləşməsi; intellektual resurs potensialı; daxili infrastruktur; mövcud potensialdan istifadə; məhsulun keyfiyyət və rəqabət qabiliyyəti; müəssisənin təşkilatı-iqtisadi forması; istehsal və idarəetmənin təşkili; bazarda tələb, təklif və qiymətlərin dəyişməsi nəzərə alınmaqla investisiya və innovasiya fəaliyyəti; enerji gücünün,

resursların, kənd təsərrüfatı xammalının ehtiyatlarının olması; əməyin motivasiyası və s. kimi daxili amillər təsir edir.

Şəkil 2. Aqrar sahənin davamlı inkişaf amilləri

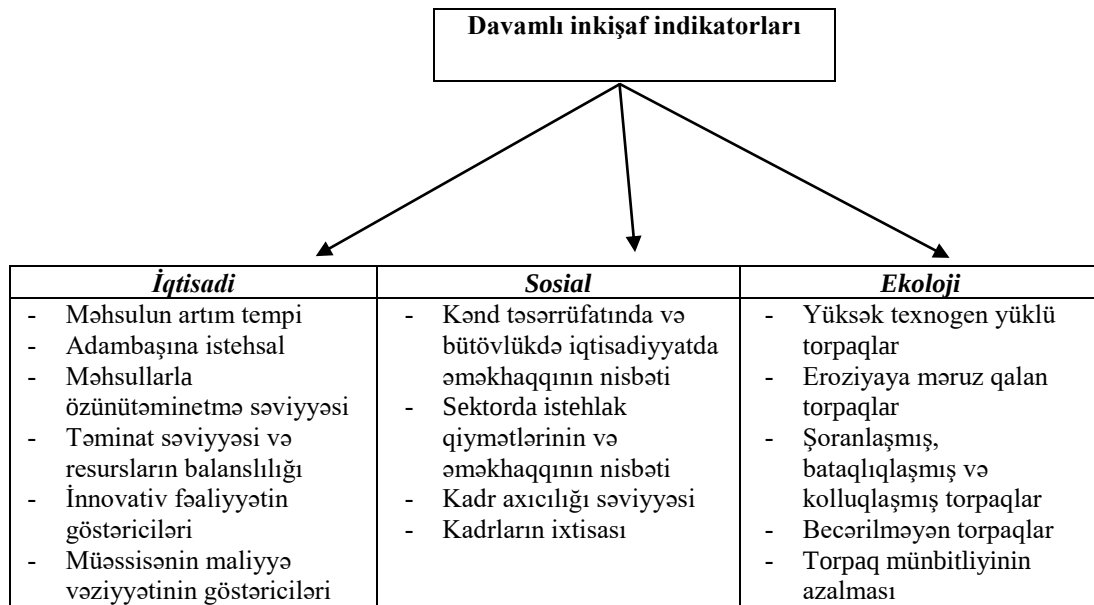
Hesab edirik ki, bütün istehsal amilləri tarazlaşdırılarsa, həyata keçirilən sosial-iqtisadi və aqrar siyasət hüquqi və maliyyə resursları ilə təmin olunarsa, kənd təsərrüfatı mürəkkəb istehsal sistemi kimi davamlı inkişaf edə bilər. Əgər istehsal amilləri balanslaşdırılmış olmazsa və resurs potensialından istifadə səviyyəsi aşağı olarsa, sistem (aqrar sektor) dayanıqsız olacaqdır.

Davamlı inkişafda davamlılığın iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərinin uyğunlaşdırılması kimi təqdim edilən “institusional mühit” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan kəndlərində “institusional mühit” sovxoz və kolxoz sistemlərinin spesifik xüsusiyyətlərinin təsiri altında inkişaf etmişdir. Azərbaycan kəndlisinin çoxəsrlik mənəvi və əxlaqi xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, davranış və təfəkkür stereotipləri, spesifik həyat tərzı formalaşmışdır ki, bu da müəyyən dərəcədə indi də kənd yerlərində bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin inkişafına müəyyən dərəcədə təsir edir.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf indikatorları

Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı sektorunun davamlılığını kəmiyyətcə xarakterizə etmək üçün indikatorlar sistemindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur (Şəkil 3).

Şəkil 3. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf indikatorları sistemi

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılıq dərəcəsinin qiymətləndirilməsi problemi də zəruri məsələlərdəndir. Bu məqsəd üçün nəzəri səviyyələrə nisbətən, dinamik proseslərin faktiki səviyyələrində dalğalanmaları ölçən davamlılıq əmsallarından istifadə olunur [İvanov V.A., Ponamareva A.S., 2011].

Davamlılığın qiymətləndirilməsindən asılı olaraq bu konsepsiyanın mahiyyətini xarakterizə edən indikatorlar da dəyişir.

Mütəxəssislərin fikrincə, indikatorlar aşağıdakı meyarlara cavab verməlidir:

- Ölkə, region, sektor, müəssisə səviyyəsində ölçülə və istifadə edilə bilən olmalıdır.
- Mövcud statistik hesabatlarla istinad etməlidir.
- Məhdud sayda əsas indikatorlardan istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafı ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran birinci dərəcəli prioritet məsələdir. “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 16 aprel 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına uyğun olaraq aqrar sektorda innovativ texnologiya və üsulların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, emalı, qablaşdırılması və xidmətlərin göstərilməsi, o cümlədən məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi və satışı ilə bağlı fəaliyyətləri həyata keçirəcək aqroparkların yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda respublikada 32 rayon üzrə 240 min ha ərazidə ümumi layihə dəyəri 2.3 milyard manat olan 51 aqropark və iri fermer təsərrüfatları yaradılır. Bunlardan 34-ü bitkiçilik, 14-ü bitkiçilik və heyvandarlıq, 1-i heyvandarlıq fəaliyyəti, 2-i isə emal sənayesi üzrə ixtisaslaşmışdır. Bunlardan 44 aqropark fəaliyyətə başlayıb [economy.gov.az].

Bu vaxta kimi aqroparklarda ümumi olaraq 5000-dək insan daimi, 4500-dən çox insan mövsümi işlərlə təmin edilib. Fəaliyyətdə olan və təşkil ediləcək aqroparklarda əlavə 4300-dən çox iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur [agro.gov.az]. Hazırkı vəziyyətdə aqroparklara dair statistik göstəricilərin təhlili göstərir ki, bir aqroparkda orta hesabla 270 nəfər işlə təmin edilmişdir. Aqroparkların ümumi ərazisinin 240 min ha olması nəzərə alınsa, 17 ha sahəyə 1 nəfər məşğul əhali düşür.

Aqrar sektorun davamlı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar sırasında aqroparkların yaradılması ideyası təqdirəlayiq hadisədir. Çünki aqroparklar aqrar sektorda istehsalın elmi əsaslarla təşkilinin ən mütərəqqi formasıdır və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafında lokomotiv rolunu oynaya bilər. Aqroparklar ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, regionlarda işsizliyin, natamam məşğulluğun aradan qaldırılması və ölkənin idxaldan asılılığının azaldılmasına töhfə verməlidir. Hesab edirik ki, aqroparkların kənd təsərrüfatında əsas lokomotivə çevrilməsi üçün bu sahədə klasterləşmənin həyata keçirilməsi, dərin emal həyata keçirəcək əlavə dəyər zəncirlərinin yaradılması son dərəcə zəruridir.

Nəticə

Beləliklə, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının nəzəri və metodoloji məsələləri haqqında alim və iqtisadçıların elmi tövsiyələri və apardığımız araşdırmalar aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

- Hər hansı ölkədə, iqtisadi rayonda və zonada müstəqillik və bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının təmin edilməsi perspektiv inkişafın zəruri şətidir.

- Kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx əlaqəli üç komponentlə: iqtisadi, sosial və ekoloji amillərlə müəyyən edilir. İstehsal potensialının, insan resurslarının və təbii mühitin təkrar istehsalı uzunmüddətli vəhdət halında və qarşılıqlı əlaqədə təmin olunarsa, davamlı inkişafa nail olunur.

- Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına təsir göstərən amilləri xarici və daxili amillər olmaqla 2 qrupa bölmək olar. Davamlı inkişafda xarici amillər həlledici əhəmiyyətə malikdir.

- Dayanıqlı kənd təsərrüfatı sisteminin yaradılması prosesi özlüyündə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə kənddə istehsal münasibətlərinin insanların mənafeyinə uyğunlaşdırılmasının mürəkkəb və uzunmüddətli sosial-iqtisadi prosesidir. Davamlı inkişaf eyni zamanda kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin, ətraf mühitin mühafizəsinin, aqrar sektorun iqtisadi cəhətdən rəqabətə davamlılığının və bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının nəzəri və praktik məsələləri elmin fəal iştirakı olmadan həll edilə bilməz. Bu mənada elmi müəssisələrin, universitet alimlərinin, xüsusilə gənc kənd təsərrüfatı alimlərinin diqqətini aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin edilməsinin vacib problemlərinə yönəldilməsi son dərəcə zəruridir.

Ədəbiyyat

1. agro.gov.az
2. Аскеров А. А. Устойчивое развитие экономике сельского хозяйства. автореф. дис. Д-ра экон.наук. - Оренбург, 2008. - 42 с.
3. Баутин В.М. , Козлов В. В. и др. Устойчивое развитие сельских территорий. Вопросы стратегии и тактики. - М. ФГНУ Росинформагротех. 2004. 312 с.
4. Boettiger S., Denis, N., & Sanghvi, S. (2017). Successful agricultural transformations: six core elements of planning and delivery. McKinsey & Company. Available at: <https://www.mckinsey.com/industries/chemicals/our-insights/successful-agricultural-transformations-six-core-elements-of-planning-and-delivery>.
5. Бондаренко Л. В. Российское село в эпоху перемен: занятость, доходы, инфраструктура. - М. ВНИЭСХ. 2003. 508 с.
6. Caron, P., Biénabe, E., & Hainzelin, E. (2014a). Making transition towards ecological intensification of agriculture a reality: The gaps in and the role of scientific knowledge. Sustainability Governance and Transformation, 8, 44–52.
7. economy.gov.az

8. Garnett, T., Appleby, M. C., Balmford, A., Bateman, I. J., Benton, T. G., Bloomer, P., et al. (2013). Sustainable intensification in agriculture: Premises and policies. *Science*, 341(6141), 33–34.
9. Halberg, N., Panneerselvam, P., & Treyer, S. (2015). Eco-functional intensification and food security: Synergy or compromise? *Sustainable Agriculture Research*, 4(3), 126–139.
10. Иванов В. А. , Понамарева А. С. Методологические основы устойчивого развития аграрного сектора. Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 4(16) 2011. (Электронный ресурс) Syberleninka.ru
11. Кончавели А. А. , Колобов И. Н. и др. Стратегическое управление организационно - экономической устойчивостью фирмы: логистико ориентированное проектирование бизнеса. - М. Издательство МНТУ им. Н. Э. Баумана, 2001. - 600 с.
12. Курцев И. В. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути. РАСХН; - Новосибирск, 2005. - 374 с.
13. Ганиев Т. Б. Пути устойчивости эколого - экономического развития аграрного производства Таджикистана. Душанбе. 1995.
14. Лысенко Е. Г. Эколого - экономические основы эффективности сельского хозяйства. М. МСХА. 2000. 269 с.
15. Оксанич Н. И. Управление финансовой устойчивостью предприятий. - М. ВНИЭТУСХ, 2004. - 236 с.
16. Promoting Sustainable Agriculture and Rural Development: Agenda 21 Chapter 14. Rome: FAO, 1996.
17. SDG 2. Knowledge Platform (2019). Food security and nutrition and sustainable agriculture. Available at:<https://sustainabledevelopment.un.org/topics/foodagriculture>.
18. Un. org/ sustainable development
19. unep.org.ru
20. Ушачев И. Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы. - М, Росинформагротех, 2006. - с.3-25.
21. Загайтов И. Б. , Половинкин В. Д. Экономические проблемы повышения устойчивого сельскохозяйственного производства. М. 1984.240 с.